

DELOVANJE SLOVENSKO-HRVAŠKIH DRUŠTEV V PAZINU

*Barbara RIMAN*Inštitut za narodnostna vprašanja, Erjavčeva c. 26, 1000 Ljubljana, Slovenija
e-mail: barbara.riman@gmail.com

IZVLEČEK

V prispevku je skozi študij primarnih in sekundarnih virov prikazan del delovanja različnih hrvaško-slovenskih društev v Pazinu. Tu omenjena društva, ki so nosila slovensko-hrvaška imena, so vplivala na ohranjanje hrvaške in slovenske kulturne identitete na območju celotnega Istrskega polotoka. Pogosto so imela ta društva, ki so nastala v času pestrega ustanavljanja društev v Istri, poleg kulturniške dimenzije tudi zelo močan politični vpliv. Aktivno vlogo pri ustanavljanju in različnih dejavnostih so imeli pomembni hrvaški in slovenski narodni buditelji.

Ključne besede: Istra, Slovenci, Hrvati, društva, 19. in 20. stoletje

L'ATTIVITÀ DELLE ASSOCIAZIONI CROATO-SLOVENE A PISINO

SINTESI

Il presente contributo si propone di esaminare in parte l'attività delle varie associazioni croato-slovene a Pisino, attraverso lo studio di fonti primarie e secondarie. Queste associazioni, che portavano un nome croato-sloveno, hanno avuto un importante ruolo nella conservazione dell'identità culturale slovena e croata su tutta la penisola istriana. Diversi protagonisti del risveglio nazionale croato e sloveno hanno partecipato attivamente alla fondazione delle associazioni e alle loro attività. Le associazioni hanno influenzato fortemente la gente dell'Istria e la storia istriana, come la conosciamo oggi.

Parole chiave: Istria, sloveni, croati, associazioni, XIX e XX secolo

V času med 60. leti 19. stoletja in 20. leti 20. stoletja se je na celotnem Istrskem polotoku odvijalo narodno gibanje, ki je močno vplivalo na delovanje slovenskih in hrvaških intelektualcev, duhovnikov in ostalih narodnih buditeljev. Vpliv Hrvatov in Slovencev se je počasi krepil zaradi izjemno pestrega delovanja različnih političnih in kulturnih društev, ki so s svojimi javnimi shodi in drugimi kulturnimi aktivnostmi vplivali na prebivalstvo in ga usmerjali na volitve (Mirković, 1969, 283–285). Zelo močno je na formiranje nacionalne zavesti ter na ohranjanje identitete vplival tudi slovanski tisk. Tako je bil že 1854. leta v Trstu tiskan molitvenik "*Otče budi volja tvoja*" škofa Jurja Dobrile, na njegovo pobudo sta bili izdani tudi dve številki koledarja v hrvaškem jeziku "*Istran*" za 1869. in 1870. leto (Manin, Šetić, 2007, 713). Leta 1870 je začela izhajati Naša sloga, eno od najpomembnejših glasil za območje hrvaške Istre. Besedila, objavljena v njem, so vplivala na različne segmente slovanskih narodov v Istri (IE, 2005, 526–527). Poleg Naše sloge je pomemben tudi časopis Edinost, politično glasilo tržaških in primorskih ter istrskih Slovencev in Hrvatov.

O delovanju različnih slovensko-hrvaških društev v Pazinu v luči hrvaško-slovenskih odnosov do zdaj ni bilo veliko napisanega. Dela, ki so obravnavala aktivnosti društev, so temeljila pretežno na delovanju hrvaških in slovenskih posameznikov (M. Laginja, D. Trinajstić itn.) ter na vplivu društev na istrsko narodno prebujenje.

V tej luči je nekatera društva omenila V. Kržišnik-Bukić, ki navaja Hrvaško-slovensko katoliško društvo "Dobrila", Hrvaško-slovensko akademsko ferialno društvo "Istra" in Istrsko planinarsko društvo (Kržišnik-Bukić, 1995, 140). Tu omenjena društva in njihovo delovanje omenja tudi J. Kramar v svojih delih (Kramar, 1991, 134; Kramar, 1982, 96–100). Različni zapisi o njihovem delovanju pa so prikazani tudi v drugih delih, ki se nanašajo na zgodovinske kontekste, v katerih so ta društva delovala.

Podatki o tu predstavljenih društvih so zbrani v različnih fondih Državnega arhiva v Pazinu in v Državnega arhiva v Trstu, osnovni vir podatkov pa so bila besedila iz glasil Naša sloga in Edinost. Besedila, objavljena v Naši slogi, so bila pisana izključno v hrvaščini, tista v Edinosti pa v glavnem v slovenščini. Izjema so besedila, ki so pisala o Hrvaško-slovenskem akademskem ferialnem društvu "Istra" in Hrvaško-slovenskem akademskem ferialnem društvu "Dobrila" za Istro, ki so bila v hrvaščini.

S koncem 19. stoletja je Pazin postal pomembno središče hrvaškega in italijansko-italijanaškega gibanja. V Pazin so v tem času, prav zaradi majhnega števila pismenih oseb, začeli prihajati intelektualci in narodni buditelji iz Kastavščine, Krka ter iz slovenskih krajev. Eden od glavnih ciljev hrvaške borbe je bila finančna pomoč istrskemu kmetu. Prav zato je bila leta 1895 ustanovljena Istrska posojilnica, v naslednjih letih pa so bile ustanovljene posojilnice tudi v Boljunu, Lindarju, Karobji itn. V Pazinu so bila ustanovljena tudi različna italijanska in hrvaško-slovenska politična in druga društva (Strčić, 1999, 23–24). Pomembno je bilo ustanavljanje prve uradne hrvaške gimnazije. Pri njenem ustanavljanju in delovanju so pomagali profesorji z območja današnje Slovenije. Nastala je v Pazinu leta 1899, njeno odprtje in delovanje profesorjev sta močno vplivala na ohranjanje hrvaške in slovenske narodne identitete ter na upiranje italijanizaciji in germanizaciji. Vodilni ljudje tistega časa so z odprtjem take šole želeli ustvariti inteligenco, ki bi ostala na območju Istre in bi stremela k izboljšanju položaja

istrskega kmeta in celotnega Istrskega polotoka. Gimnazija je delovala do leta 1918, ko je bila po italijanski okupaciji Istre zaprta. V njej so poučevali znameniti hrvaški in slovenski profesorji; izpostaviti velja naslednje slovenske profesorje: A. Bobnar, L. Brolih, A. Burgar, E. Dovgan, M. Govekar, Z. Hribar, A. J. Jošt, A. Kers, J. Koletič, I. Kos, A. Majžer, I. Pregelj, R. Pregelj, R. Rabfeld, A. Schaup, F. Stökl, A. Šantel in F. Zajec (Čop, 1999, 103; Juričić-Čargo, 1999, 371–373).

V Pazinu je bilo mogoče opaziti izredno močno hrvaško-slovensko povezovanje. Enotno nastopanje Hrvatov in Slovencev v nacionalnih spopadih z Italijani in Nemci v Istri in slovenskem Primorju pa je predstavljalo primer sodelovanja slovanskih narodov (Bratulić, 1969, 289). Evidentirana so različna društva, ki so delovala za blaginjo Slovencev in Hrvatov v celotni Istri. Ustanovljene so bile čitalnice in izdana številna glasila. Pomembno je omeniti, da je bilo od 1901. do 1906. leta ustanovljenih 56 zadrug, hranilnic, gospodarskih društev, 11 čitalnic, 10 kulturno-prosvetnih društev, 6 narodnih domovih, tri šole, družbe sv. Cirila in Metoda itn. (Manin, Šetić, 2007, 726). V teh društvih so bili aktivni tako Slovenci kot tudi Hrvati. Med društvi, ki so delovala v Pazinu, pa – zanimivo – ni zabeleženo nobeno društvo, ki bi v svojem nazivu vsebovalo izključno slovenski pridevnik, čeprav je bil Pazin v začetku 20. stoletja veliko slovensko kulturno središče v hrvaški Istri (Kržišnik-Bukić, 1995, 140).

Na ustanavljanje in delovanje tu predstavljenih društev je močno vplivalo tudi Hrvaško katoliško gibanje.¹ To gibanje je spodbujalo ustanavljanje različnih katoliških društev v Pazinu. Prav ta struja klerikalizma, ki se je pojavila v političnem življenju Istre, je močno vplivala tudi na delovanje posameznih društev in na medsebojni antagonizem, kot na primer pri delovanju Hrvaško-slovenskega katoliškega društva “Dobrila” in Hrvaško-slovenskega akademskega ferijalnega društva “Istra”.

Po vzoru slovanskih “izobraževalnih” društev je bilo 31. januarja 1909 ustanovljeno Hrvatsko pučko sijelo. V decembru istega leta je bilo ustanovljeno tudi Katoliško podporno društvo “Obrana”, potem pa še Tiskovno društvo z župnikom J. Grašičem na čelu.² S temi društvi so sodelovali tako hrvaški in slovenski študentje kot tudi duhovniki in intelektualci. Društva so vplivala na ohranjanje nacionalne zavesti, kulturnega narodnega izročila in katoliških življenjskih načel (Troglić, 1997, 198).

Poleg katoliškega nacionalnega gibanja je bil izjemno pomemben tudi vpliv Političnega društva Edinost iz Trsta, ki je svojo politično dejavnost v osemdesetih letih 19.

1 Hrvaško katoliško gibanje je bilo del širšega katoliškega gibanja v drugi polovici 19. in prvi polovici 20. stoletja. Njegov idejni začetnik in pobudnik je bil škof Anton Mahnič. Začetek tega gibanja se datira različno (EJ, 1980, 394). Že med prvimi hrvaškimi katoliškimi študenti je bilo nekaj Istranov, eden od njih je bil tudi Ivan Defar. Prav to gibanje je vplivalo tudi na idejo o ustanavljanju društva za istrsko dijaštvo in leta 1908 je tako nastalo *Hrvatsko katoliško akademsko ferijalno društvo “Dobrila”* (Milanović, 1992, 31).

2 Josip Grašič, duhovnik (Ječense Goriče pri Kranju, 4. marec 1863 – Spodnji Brnik, 6. maj 1949). Bil je velik zagovornik hrvaškega jezika in slovanskega prebivalstva v Istri. Imel je zgleđno urejeno župnijsko in cerkveno posest, tako da je lahko služila kot odlična vzgojna poljedelska šola kmetom. V Beramu je ustanovil mlekarno, hranilnico in posojilnico. Leta 1914 ga je škof Karlin imenoval za častnega kanonika. Ko je Istra pripadla Kraljevini Italiji, je tudi J. Grašič občutil težave; že od leta 1923 je bil zabeležen v popisu za Kraljevino nevarnih oseb (Klen, 1955, 17–18, 36). Vse do leta 1929 je deloval kot župnik, predvsem zaradi stalnega zavzemanja škofa A. Bartolomasija in A. Fogarja.

stoletja razširilo tudi na Istro. Prav tedaj je uredništvo Naše sloge Istranom priporočilo, naj vstopijo v Politično društvo Edinost in dodalo, da je odslej le-to slovensko-hrvaško in ne samo slovensko, kot je bilo do tedaj (Žitko, 2002, 37). Politično društvo Edinost je postalo enotna hrvaško-slovenska politična organizacija ne le za Hrvate in Slovence v Istri, temveč tudi za tržaške Slovence. Od tedaj dalje so Hrvati in Slovenci nastopali formalno združeni v enotno politično organizacijo (Bratulić, 1969, 306). V Političnem društvu Edinost ter tudi za slovensko politično sodelovanje je bila pomembna Mandičeva vključenost v tržaško politično življenje, poleg tega pa je on sam postal živa vez med tržaškimi Slovenci in istrskimi Hrvati. Poleg njega sta se v delo vključila tudi V. Spinčić in M. Laginja (Žitko, 2002, 38). Ko se je v Pazinu ustanovilo Politično društvo za Hrvate in Slovence v Istri, se je vpliv Političnega društva Edinost zmanjšal. Po desetletjih skupnega in vzajemnega dela so se istrski Hrvatje končno odločili, da si osnujejo lastno politično društvo z utemeljitvijo, da Edinost iz Trsta ne more več uspešno voditi političnega delovanja v Istri, kjer so razmere in mentaliteta ljudi precej drugačne kot na Tržaškem (Žitko, 2002, 45).

Društvo, ki je najdlje delovalo na območju Istrskega polotoka in je imelo močan vpliv tudi na politična dogajanja, je bilo Politično društvo za Hrvate in Slovence v Istri. Delovalo je od leta 1902 do 1914 (Klarić, 2001, 84–89), ustanovljeno je bilo na skupščini, ki se je odvijala v prostorih *Čitalnice* v Pazinu,³ in to v dogovoru med Hrvaško-slovensko narodno stranko in vodstvom Političnega društva Edinost, zaradi želje po večji aktivnosti in učinkovitosti tudi v vaseh (Manin, Šetić, 2007, 722). Za predsednika je bil izbran D. Trinajstić, za podpredsednika pa Gj. Červar. Na ustanovni skupščini se je včlanilo 61 oseb, izbranih pa je bilo 9 odbornikov in njihovih namestnikov.⁴ Med njimi ni bilo nikogar iz slovenske Istre. Edini Slovenec je bil K. Janežič,⁵ odvetnik iz Voloskega (AST-IRL, Presidiali, b. 247), kot sklepa tudi J. Kramar (1991, 149) in drugi avtorji, ki so pisali o delovanju društva. Istega leta so odborniki poslali v Trst v potrditev svoja pravila, ki so bila podobna pravilom vseh kulturnih in političnih društev, ki so se v tem času ustanovljala. Pod namenom društva je pisalo: “[...] *buditi i širiti nacionalnu svijest medju Hrvati i Slovenci u Istri te braniti i promicati njihove političke, prosvjetne i gospodarstvene*” (AST-IRL, Società, b. 7).

- 3 Do tedaj je (od 1884 do 1902) delovala politična organizacija Hrvatov in Slovencev v Istri. Imenovala se je *Hrvatsko-slovenska narodna stranka*. Ustanovljena je bila leta 1884 na seji kluba *Hrvatsko-slovenski klub zemaljskog istarskoga sabora*, ki je usklajeval delovanje hrvaških in slovenskih političnih svetnikov. V. Zamlić je bil izvoljen za predsednika, A. Jenko za tajnika. *Hrvatsko-slovenska narodna stranka* ni obstajala kot močna politična organizacija, ampak kot izborna koalicija hrvaških in slovenskih politikov. Pravo politično delovanje se je začelo leta 1902, ko je bilo v Pazinu ustanovljeno Politično društvo za Hrvate in Slovence v Istri (IE, 2005, 311–313).
- 4 Odborniki so bili: A. Antončić (Krk), Gj. Červar (Pulj), F. Flego (Buzet), F. Grunt (Motovunski Novaki), K. Janežič (Volosko), Š. Kurelić (Pazin), L. Sloković (Sv. Petar), D. Trinajstić (Pazin), I. Zuccon (Pula).
- 5 Potrditev tega najdemo tudi v družinski knjigi župnije Volosko. Tako se v *Status animarum XIX–XX. st.* nahaja podatek, da je Conrad Janežič prišel iz Radovljice skupaj s svojo ženo Barbaro Medved, ki je bila rojena v Kamniku; tam sta se leta 1894 tudi poročila. Konrad Janežič je bil rojen 16. 2. 1867 (DAR, DVD 3, MO 1796615).

Delovanje društva je bilo pod močnim osebnim pečatom predsednika društva, D. Trinajstića. Iz pregleda njegovih aktivnosti je razvidno, da je društvo delovalo po celotni hrvaški Istri, je pa sčasoma vpliv razširilo tudi na slovensko Istro (Kramar, 1991, 149).

V letu 1906 je bilo prvič sklicanih nekaj javnih sestankov,⁶ ki so bili sestavni del predvolilne kampanje. Prvi javni shod je bil sklican v Tinjanu v maju 1906 (HRDAPA-KKP, kut. 101, 18. maj 1906). V juliju pa sta bila organizirana še dva javna sestanka, in sicer v Boljunu in v Gračišću (HRDAPA-KKP, kut. 101, 28. maj 1906). Razpravljalo naj bi se o “*izborni preosnovi*”; verjetno je šlo za angažiranje prebivalstva za sodelovanje na volitvah. S takimi javnimi sestanki se je želelo slovansko prebivalstvo Istre prebuditi iz politične apatičnosti. Od leta 1861 do 1914 je bilo namreč na območju Istre za Istrski sabor organiziranih 11 volitev. To je bila posledica kurialnega volilnega sistema in tudi apolitičnosti hrvaško-slovenskega volilnega organa. Leta 1907 pa se je deloma spremenil volilni zakon, zato so člani Političnega društva za Hrvate in Slovence v Istri organizirali različne javne sestanke ter tako propagirali nove načine volitev (Naša sloga, 18. 10. 1906, Odbor političkog društva, 3).

Javne shode so sklicevali tudi v slovenski Istri, in sicer v juniju v Marezigah in pri Sv. Antonu, v Dekanih pa v juliju 1906. Prošnje za dovoljenje sestankov so bile napisane v hrvaščini. Slovenski poslanec J. Kompare je zaprosil za dovoljenje za javne shode v Plavjah junija leta 1906 in na Miljskem hribu novembra 1906. Na vseh navedenih shodih je bil tudi M. Mandić. Številni poslušalci se niso strinjali z govorom, ki ga je imel na shodu pri Sv. Antonu. K. Šiškovič iz Črnega Kala je poslal poročilo o Mandićevem govoru, v katerem izraža mnenje, da političnemu društvu ni mar za koristi istrskih Slovencev. Slovenci podgrajskega in koprškega okraja so želeli, da bi nekdo izmed tržaških odvetnikov prevzel poslanski mandat. To so s podpisom potrdili številni poslušalci (Kramar, 1991, 149–150).

V tej neposredni komunikaciji, ki je potekala na javnih sestankih, pa so poslanci pogosto izvedeli, s kakšnimi težavami se soočajo ljudje v Istri, ki so se glede tega lahko obrnili na poslance. V juniju leta 1906 je potekal shod v Kršanu z naslednjim dnevnim redom: “[...] 1. *izborne preosnove*, 2. *protivnici izborne preosnove u obće, a napose držanje istarskih Talijana naspram istoj* in 3. *zaštita domaćih vina*” (HRDAPA-KKP, kut. 101, 11. 7. 1906).

Nimamo informacije, kako so vsi omenjeni javni sestanki potekali. Obstaja prikaz javnega sestanka v Kaštelirju, ki je bil objavljen v Naši slogi; prisostvovala sta mu Gj. Červar in M. Mandić (Naša sloga, 27. 9. 1906, Političko društvo za Hrvate i Slovence u Istri, 3). Oba sta imela govor, nato pa se je razvila diskusija. Ljudje so izpostavili predvsem težave, s katerimi so se vsakodnevno srečevali. Ob koncu sestanka so sprejeli resolucijo, ki se je glasila: “[...] *Sakupljeni narod na javnom sastanku v Kašteliru dne 9/ IX. 1906. moli c. kr. vladu, da pospejši urejenjem rijeke Mirne i njenih pritoka, jer oko-*

6 Javni shodi in taborska gibanja so se začeli v 70-tih letih 19. stoletja v Istri, ko so se Hrvati začeli organizirati po vzoru Slovencev. Na območju Istre so 1870. leta v Kubeđu Slovenci organizirali prvi shod, na katerem je sodelovalo 4.000 oseb. Prvi hrvaški tabor je bil organiziran 1871. leta pri cerkvi sv. Mihovila blizu Kastva, njegova pobudnica pa je bila kastavska čitalnica.

lišni narod trpi ogromnu štetu kad nastane poplava” (Naša sloga, 4. 10. 1906, Političko društvo za Hrvate i Slovence u Istri, 3). To je dober primer, ki pove, na kakšen način so poslanci komunicirali z ljudstvom v Istri in zakaj so bili javni sestanki pomembni. Podoben sestanek je bil organiziran v Sv. Martinu pri Buzetu (Naša sloga, 18. 10. 1906, Odbor političkog društva, 3).

S podobnimi aktivnostmi so člani društva nadaljevali tudi v letu 1907. Aprila tega leta so organizirali tri javne sestanke, in sicer v Pazinu, Žminju in Boljunu, na njih pa so razpravljali tudi o volitvah (HRDAPA-KKP, kut. 103, 24. 4. 1907). V maju so nadaljevali z organiziranjem shodov, in sicer v Borutu (HRDAPA-KKP, kut. 103, 5. 5. 1907), Žminju (HRDAPA-KKP, kut. 103, 5. 5. 1907), Sv. Lovreču, Vetvi, Čepiču (pri Plominu), Vozilićih, Pazu, Boljunu, Šušnjevići in Vranji (HRDAPA-KKP, kut. 103, 6. 5. 1907).

Organiziranje javnih sestankov ni bil edini način delovanja Političnega društva za Hrvate in Slovence. Iz dopisa, poslanega c.-kr. okrožnemu glavarstvu v Pazin maja 1907 je razvidno, da so prosili za dovoljenje za lepljenje in deljenje propagandnih materialov (HRDAPA-KKP, kut. 103, c. k. kot. Poglavarstvu u Pazinu). Tako veliko aktivnost lahko pojasni dejstvo, da so člani Političnega društva za Hrvate in Slovence v Istri kandidirali za poslance v Istrskem zboru.⁷ Leto 1908 je bilo zelo pestro, saj so potekale volitve. V oktobru in v začetku novembra so bile volitve za deželni zbor, zato je bilo treba ponovno spodbuditi ljudi, da gredo na volišča in glasujejo za hrvaške in slovenske poslance.

Prvi dogodek v letu 1908 je bila glavna letna skupščina v pazinskem Narodnem domu, kjer je društvo izbiralo nov odbor, ki se je konstituiral takoj.⁸ Za predsednika je bil izvoljen M. Mandić, za podpredsednika Š. Kurelić, tajnik je postal N. Baričević, blagajnik pa J. Mandić (HRDAPA-KKP, kut. 108, 27. 6. 1908). Poleg volitev novega odbora so se na skupščini odprla še nekatera vprašanja. Prvič je bilo izpostavljeno vprašanje uporabe staroslovanskega jezika v bogoslužju.⁹ Izpostavljena so bila tudi vprašanja o spremembi volilnega načina za cesarski svet. Tretjič, šlo je za volilne spremembe za deželni volilni red. Iskali so tako razmerje, ki bi izključevalo “[...] *parlamentarno nadглаšavanje jedne narodnosti nad drugom*” (Naša sloga, 2. 7. 1908, Glavna skupščina političkog društva za Hrvate i Slovence u Istri, 2).

Redna letna seja je potekala v začetku avgusta leta 1908 (Naša sloga, 30. 7. 1908, Sjednica odbora političkog društva za Hrvate i Slovence u Istri, 3; Naša sloga, 6. 8.

7 Tako je M. Mandić kandidiral za IV. volilni okraj – Podgrad, M. Laginja pa za V. volilni okraj – Pazin, in V. Spinčić za VI. volilni okraj – Volosko (Naša sloga, 28. 2. 1907, 4). Za I. volilni okraj – Buje-Piran pa je bil izbran J. Kompare (HRDAPA-KKP, kut. 103; Istrani hrvatskog i slovenskog roda. Volilni plakat).

8 V odbor pa so bili izvoljeni I. Zuccon, I. Poščić, J. Červar, A. Andrijić, J. Pangerc in F. Flego.

9 V decembru leta 1906 je Kongregacija za svete obrede izdala dekret, v katerem je izpostavljeno, da je bil privilegij uporabe staroslovanskega jezika dan samo nekaterim cerkvam. Tiste, ki so se neupravičeno okoriščale s to posebno pravico, ter uporabljale in uvajale liturgijske inovacije, pa naj bi bile suspendirane od obhajanja sv. maš, dokler od Vatikana ne bi dobile dovoljenja za to. Staroslovanski jezik se je lahko uporabljal samo v tistih cerkvah, kjer se je to počelo že od leta 1868 brez prekinitev. Poreško-puljski škof Flapp je že v januarju leta 1907 prepovedal staroslovanski jezik v liturgiji v vseh župnijah v tej škofiji. Ta problem je kmalu postal tudi nacionalno-politično vprašanje.

1908, Političko društvo za Hrvate i Slovence u Istri, 3). Na seji društva so se njegovi člani verjetno dogovorili, kako bodo delovali v prihodnje, da bi bili na volitvah čim uspešnejši. Tako so imeli 23. avgusta 1908 javni shod v Boljuncu pri Trstu (Edinost, 22. 8. 1908, Vabilo, 4). Tam je imel, poleg predsednika društva M. Mandića, ki je prišel iz Trsta, svoj govor še J. Pangerc, občinski načelnik. Po govorih in diskusijah se je v Boljuncu nadaljevalo z veselo ljudsko zabavo (Naša sloga, 3. 9. 1908, Javni sestanek u Boljuncu, 1). Iz dopisa o poteku tega shoda je razvidno, da je bila udeležba velika. Zabeleženo je, da so M. Mandiću *“prirejali zborovalci burne ovacije”* (Edinost, 24. 8. 1908, Javni shod v Boljuncu, 2). O shodu v Boljuncu je Edinost še nekajkrat poročala. Zabeležene so bile različne provokacije političnih nasprotnikov (Edinost, 25. 8. 1908, O shodu pol. društva za Hrvate in Slovence, 2), predstavljen je bil tudi govor M. Mandića (Edinost, 27. 8. 1908, Javni shod v Boljuncu, 1).

V drugi polovici leta 1908 pa so delovanje Političnega društva za Hrvate in Slovence v Istri obeležile dejavnosti, povezane z volitvami v Istrski deželni zbor. Tako je bil v Narodnem domu v Pazinu 6. 9. 1908 organiziran odbor Političnega društva za Hrvate in Slovence v Istri. V časopisu je bila poudarjena pomembnost te seje (Edinost, 7. 9. 1908, Odbor pol. društva za Hrvate in Slovence, 2), o čemer priča čas njenega trajanja, in sicer od 2. do 7. ure popoldne (Edinost, 8. 9. 1908, Odbor pol. društva za Hrvate in Slovence, 3). Tudi na tem sestanku se je poudarila pomembnost volitev *“[...] da se ustvari garancija uspešnem delovanju hrvatsko-slovenskih poslancev”* (Edinost, 19. 9. 1908, K predstoječim volitvam v Istri, 2).

Društvo je nadaljevalo z organiziranjem volilnih shodov, na katerih so prirejali predstavitve volilnih kandidatov. Tako je bil 11. 10. 1908 napovedan shod v Narodnem domu v Podgradu, kjer se je načrtovalo predstavljanje kandidatov, ki naj bi poročali o delovanju državnega in deželnega zbora (Edinost, 10. 10. 1908, Javen shod v Podgradu, 4), toda shod je bil odpovedan, razlogi za to pa niso znani. V Edinosti je zabeleženo, da bodo v Podgradu *“[...] volili tista poslanca, ki nam ju priporoči politično društvo za Hrvate in Slovence v Istri”*. Napovedan je bil tudi shod v Kastvu (Edinost, 9. 10. 1908, Volilni shodi v Istri, 4).

Kot je razvidno iz prej omenjenih aktivnosti Političnega društva za Hrvate in Slovence v Istri, so oktobra predstavili kandidate za mestne (Naša sloga, 8. 10. 1908, Izborniki Hrvati i Slovenci u Istri, 1–2) in občinske (vaške) kurije (Naša sloga, 15. 10. 1908, Birači Hrvati i Slovenci u Istri, 1–2).

Člani društva so bili aktivni tudi v začetku novembra 1908. leta. Tako je bil volilni shod organiziran v Šmarjah nad Kopro, kjer je bila enoglasno sprejeta resolucija *“[...] da se glede kandidatov za istrski deželni zbor zlagajo in soglašajo z odborom Političnega društva za Hrvate in Slovence v Istri kakor sledi: za splošno kurijo g. župnik Matevž Škrbec, za kmete občine pa g. nadučitelj Josip Valentič in g. župan Josip Pangerc”*. V besedilu je predstavljen tudi celoten potek shoda (Edinost, 14. 10. 1908, Volilno gibanje v Istri, 2). Ko so se bližale volitve, je odbor političnega društva v Edinosti tudi v posebnih oglasih predstavljal volilne kandidate (Edinost, 4. 11. 1908, Hrvatje in Slovenci v Istri, 2; 10. 11. 1908, Deželnozbornske volitve v Istri, 2).

Po volitvah se je aktivnost Političnega društva za Hrvate in Slovence v Istri nekoliko zmanjšala (Milanović, 1971, 34–45). V letu 1909 je zabeležena še ena javna skupščina, na kateri se je govorilo o škofijski odredbi glede uporabe jezika v Cerkvi in o zakonski osnovi za obdavčevanje vina (HRDAPA-KKP, kut. 111, 16. 12. 1909). Shoda v Pazinu se je udeležilo približno 1.000 oseb in na predlog poslanca dr. Laginje so sprejeli resolucijo proti odredbi škofa Nagla glede odprave hrvaščine iz cerkve. Škofovo odredbo je na shodu branil župnik Kopka, ki pa je v tem ostal osamljen (Edinost, 20. 12. 1909, Brzobjavne vesti, 1).

Dve leti slabšega političnega delovanja lahko razložimo tudi z mirovanjem Istrskega zbora. Zadnja seja je bila organizirana 19. 10. 1910; na njej je bilo opaziti veliko nezadovoljstvo hrvaških in slovenskih poslancev, ker so se na predlog predsednika Istrskega sabora F. Salate iz proračuna pokrili stroški Prve istrske pokrajinske razstave v Kopru (IE, 2005, 652), katere namen je bil prikazati italijanski značaj Istre. Razdraženi slovanski poslanci so prevrnili predsednikovo mizo in razmetali oblastne spise poslancev. Od tega dogodka se zbor ni sestel nekaj let.¹⁰

Vseeno pa so bili zabeleženi shodi in njihov glavni namen je bil seznaniti istrsko prebivalstvo z ljudskim štetjem. Javni shod je bil organiziran v Pazinu v Narodnem domu (Edinost, 1. 11. 1910, Javni shod v Pazinu, 2), v Miljskih hribih v gostilni Škerjan pri Božičih (Edinost 3. 11. 1910, Javni shod v Miljskih hribih, 4), v Šmarjah pri Kopru (Edinost, 30. 11. 1910, Javni shod v Šmarjah na Pomjanščini, 1–2) ter v Bertokih pri Kopru v dvorani Združene krčme (Edinost, 8. 12. 1910, Ljudsko štetje v Istri, 3). O javnem shodu v Šmarjah je poročilo podal samo časopis Edinost, iz njega pa je videti, da so poslanci poročali o delovanju v deželnem zboru (Edinost, 30. 11. 1910, Javni shod v Šmarjah na Pomjanščini, 1–2).

Kritiko in obžalovanje zaradi relativno skromne dejavnosti društva je izrazilo tudi Hrvaško-slovensko akademsko ferialno društvo "Istra" iz Pazina. Ta kritika na pasivnost Političnega društva za Hrvate in Slovence v Istri je nekoliko pomagala in je člane društva spodbudila k ponovni organizaciji shodov. Drugi razlog za aktivnejše delovanje pa je treba iskati v dejstvu, da se je društvo začelo pripravljati na deželnozborske volitve leta 1911. Nekaj javnih shodov je bilo organiziranih v maju, in sicer v Loki in Pobegih, v juliju pa so organizirali sestanke v Novi vasi pri Pučah, Sv. Mariji na Krasu, Novi vasi na Krasu, Sp. Škofijah, Jelarjih in v Dolini. Predsednik okrajnega volilnega odbora je bil koprski odvetnik F. Černe, govorniki na shodih pa deželni poslanci M. Mandić, J. Valentič in J. Pangerc (Kramar, 1991, 152). Društvo je priredilo skupno zborovanje Slovencev in Hrvatov 30. julija 1912 v Kaštelirju. Iz Kort sta prišla slovenska godba in pevski zbor s slovensko zastavo pod vodstvom nadučitelja F. Orla.

V letu 1912 je društvo zaprosilo za spremembo dotedanjih pravil. Nova pravila, ki so jih sprejeli leta 1913, lahko razumemo kot demokratizacijo društva. V drugem členu pravil društva je pisalo: "*Društvo nije vjersko, ali u koliko to utječe u njegov djelokrug stoji na pozitivnim kršćanskim načelima*" (AST-IRL, Società, b. 7, Pravila političkog

¹⁰ Leta 1914 ga je car s patentom razpustil in zatem na novo razpisal volitve. Sabor se ni sestel, ker se je začela prva svetovna vojna.

društva za Hrvate i Slovence u Istri). Drugi razlog za spremembo pravil pa je treba iskati tudi v krščanskih socialnih tokovih, ki so tedaj zaživeli na območju Istre in so se pojavljali tudi v drugih društvih. Društvo se je uspelo obdržati, in čeprav je bilo na videz idejno enotno, je v njem prihajalo do nesoglasij prav zaradi krščansko-socialne struje (Marušič, 2005, 35). Sprememba drugega člena je bila najverjetneje narejena zato, da bi se obdržalo člane, ki so pripadali krščansko-socialnemu toku. Vse nesporazume pa so uspeli zgladiti.

Društvo je s svojimi aktivnostmi nadaljevalo tudi v letu 1913. Tako so člani izdali *Priopćenje*, ki je nastalo na shodu 4. septembra 1913 v Dekanah v prostorih "Komsu-mnega društva".¹¹ Na shodu so govorili M. Mandić, J. Valentič, J. Pangerc, J. Andrija-šič, K. Šiškovič, dekan I. Škrbec, E. Venturini, A. Urbančić, M. Turko, R. Mahnič, A. Kraškovec, K. Šiškovič, R. Pečarič, I. Medoš in J. Bertok (Edinost, 16. 9. 1913, Shod zaupnikov, 1). Govorci so poudarili zelo težko situacijo Hrvatov in Slovencev v Istri. Zato so se po sestanku visokega cesarskega kraljevskega namestništva odločili poslati naslednjo resolucijo, ki jo je podpisal predsednik D. Trinajstić: "*Pozivlje se Vlada, da odmah providi shodno za odstranjenje štete od pokrajine, koja joj šteta prijeti, usljed nemogućnosti saborskoga djelovanja*" (AST-IRL, Presidiali, b. 376, 10. 9. 1913). Shod je bil organiziran tudi v Podgradu 18. 9. 1913. Omenjenega sestanka se je udeležilo 50 mož. Poročilo o delovanju poslancev je bilo enako kot tisto v Dekanah. Po številnih govorcih je kaplan Herščak predlagal, da se sprejme resolucija, kot je bilo to storjeno v Dekanah (Edinost, 26. 9. 1913, Iz Podgrada, 4).

V letu 1914 je osrednja skupščina potekala 2. marca, ko je bil izvoljen nov društveni odbor (HRDAPA-KKP, kut. 126, Političko društvo za Hrvate i Slovence u Istri, 1913). Za predsednika je bil ponovno potrjen D. Trinajstić, podpredsednik je bil Š. Kurelić iz Pazina, tajnik in blagajnik pa I. Prudan.¹² O tem je poročala tudi Edinost, ki je zabeležila, da "[...] do lanjskega leta je "*Polit. dr.*" spalo spanje pravičnega. Le ob času volitev je prirejalo nekoliko shodov". Iz poročil je razvidno, da je imelo društvo na samem začetku delovanja 70 članov, 1914. leta pa več kot 800 (Edinost, 13. 3. 1914, Občni zbor "Političnega društva za Hrvate in Slovence v Istri", 2), število članov pa je nato še raslo. Za ilustracijo velja omeniti, da se je v aprilu v društvo včlanilo 74 novih članov z območja celotne Istre (HRDAPA-KKP, kut. 126, 2. 4. 1914).

Sestavni del predvolilne kampanje je bilo tudi organiziranje javnih sestankov. Aprila so organizirali shod v Škofijah, kot razlog zanj pa se je omenjal pogovor o prihajajočih volitvah (Edinost, 11. 4. 1914, Sestanek volilcev, 4). Maja so organizirali shode v Sv. Ivancu, Sv. Križu, Gari in Sv. Katarini (HRDAPA-KKP, kut. 126, 22. 5. 1914), Kršanu, Sv. Nedelji Labinski, Sv. Martinu, Čepiću in Borutu, v juliju pa sestanek v Sv. Lovreču Labinskem (HRDAPA-KKP, kut. 126, 29. 5. 1914). Zadnji podatek o organiziranem

11 Dnevni red je bil sledeč: "I. Poročilo o delovanju državnega zbora, II. Poročilo o delovanju deželnega zbora, III. Določitev zaupnikov in delovnih moči v vsaki občini in temeljitejša organizacija društva."

12 Odborniki so bili Gjuro Červar (Volosko), Janko Ante (Pulj), Matko Laginja (Pulj), Milko Šašelj (Klanac), Liberat Sloković (Sv. Petar u Šumi), Josip Valentič (Sv. Anton pri Kopru), Ivan Zuccon (Pulj) (HRDAPA-KKP, kut. 126, 14. 3. 1914).

shodu je s konca julija, in sicer je bil organiziran v Zuberlinih (HRDAPA-KKP, kut. 126, 16. 6. 1914). Kot vsebina sestankov so navedeni "Pokrajinski izbori".

O tem priča tudi besedilo, v katerem je mogoče prebrati, da se društvo "[...] *popolnoma zaveda borbe, ki nas čaka: borbe, ki bi mogla prinesiti kako zmago, vsaj moralno, če tudi ne materijalno vidno*". Številna besedila, objavljena v Edinosti, pa so opisovala težak položaj Slovencev in Hrvatov in vabila na udeležbo na volitvah (Edinost, 15. 3. 1914, Naše narodno politično delo v Istri, 9; 22. 3. 1914, Jeremlje v ozadje!, 2; 30. 3. 1914, Pozor volilci Istre!, 2; 5. 4. 1914, Javna prošnja, 3; 10. 5. 1914, Deželnozborske volitve v Istri, 2). Poleg teh so objavljali tudi oglase s popisi volilnih kandidatov (Edinost, 5. 5. 1914, Deželnozborske volitve v Istri, 2; 7. 5. 1914, Hrvatsko-slovenski kandidati za istrski deželni zbor, 2).

Društvo je med I. svetovno vojno postopoma zamrlo. Avtorji, ki so pisali o Političnem društvu za Hrvate in Slovence, navajajo, da je društvo delovalo do leta 1914. J. Kramar omenja, da je Politično društvo za Hrvate in Slovence v Istri delovalo tudi v letu 1917 (Kramar, 1991, 153). Delno obnovitev društva v 20-tih letih 20. st. omenja tudi B. Milanović. V tem je sodeloval tudi Š. Červar. Obnovljeno društvo je ostalo samo na papirju, ker v tem času njegovo delovanje ni bilo možno (Milanović, 1992, 141).

Politično društvo za Hrvate in Slovence v Istri s središčem v Pazinu je bilo družbeno-politične narave, saj se je ukvarjalo z gospodarskimi in versko-religioznimi problemi. To delovanje so krepili konflikti, ki so jih imeli z italijansko stranjo in njihovim političnim društvom (Società Italiana Politica Istriana). Voditelji Političnega društva za Hrvate in Slovence v Istri so bili hkrati tudi zastopniki Hrvatov in Slovencev v Istrskem zboru. Društvo je bilo pomembno, ker je: prvič, uspelo spodbuditi veliko število ljudi, da so sodelovali na volitvah, ki so bile za slovanske narode v Istri zelo pomembne; drugič, društvo je skozi svoje delovanje, organiziranje javnih shodov in skrbi za istrske kmete močno vplivalo na spremembo položaja istrskih kmetov; v neposredni komunikaciji na javnih shodih so politiki in drugi narodni buditelji jasno zaznali težave, s katerimi so se ljudje srečevali. To društvo je pokazatelj uspešnega sodelovanja slovenskih in hrvaških intelektualcev, duhovnikov in politikov. Prva leta je društvo delovalo predvsem na območju današnje hrvaške Istre, postopoma pa je razširilo območje svojega delovanja tudi na slovensko Istro. V prvih letih je bilo delo usmerjeno prvotno v istrski deželni zbor, kjer so se njegovi člani borili proti asimilacijskim težnjam Italijanskega istrskega političnega društva. Po volilni zmagi leta 1907 so se istrski deželni zastopniki angažirali predvsem pri pripravi deželnozborske volilne reforme. Društveno delovanje se slabila notranja in zunanja trenja (Žitko, 2002, 46).

Tudi druga društva, ki so delovala na istrskem območju, so pomembna in tvorijo istrski mozaik društev. Skozi njihovo delovanje lahko vidimo medsebojno podporo Hrvatov in Slovencev. V nekaterih društvih so včasih v ospredje prišli ljudje s slovenskimi koreninami, ki so pomembno delovali na območju današnje hrvaške Istre.

Eno od društev, ki je imelo svoje središče v Pazinu, je bilo Istrsko planinsko društvo, ustanovljeno leta 1906 kot podružnica Slovenskega planinskega društva s sedežem v Ljubljani (IE, 2005, 597). To je pomemben podatek, saj kaže na različne vezi med Pa-

zinom in Ljubljano, po drugi strani pa je imelo Slovensko planinsko društvo podružnice tudi drugje po Sloveniji in območju današnje hrvaške Istre.

Prvi podatek o ustanavljanju podružnice društva najdemo v Naši slogi. V besedilu je zapisano, da so se na poziv D. Trinajstiča zbrali ljudje, ki so enoglasno odločili, da se ustanovi planinsko društvo. Obenem so povabili vse istrske planince naj pridejo na ustanovitveni sestanek, ki je potekal v gostilni na Veliki Učki (Naša sloga, 28. 6. 1906, Istarsko planinsko društvo, 4). Določena so bila tudi pravila, podobna tistim, ki jih je imelo Slovensko planinsko društvo v Ljubljani. Cilj društva pa je bilo spoznavanje “*istrskih krajev, gora in planin*”, kot uradno glasilo pa je bila določena Naša sloga (HRDAPA-KKP, kut. 101, 5. 7. 1906). V avgustu je izšlo obvestilo, da je c. k. namestništvo v Trstu potrdilo pravila društva (Naša sloga, 23. 8. 1906, 3; Edinost, 5. 8. 1906, Novo društvo, 3; HRDAPA-KKP, kut. 101, “Istarsko planinarsko društvo” Vereinsanzeige). Na ustanovitveni seji so bili izvoljeni predsednik, tajnik ter odborniki (Naša sloga, 25. 10. 1906, Istarsko planinsko društvo u Pazinu, 3; HRDAPA-KKP, kut. 101, Slavno c. kr. kotarsko poglavarstvo u Pazinu). Za predsednika je bil izvoljen L. Brolih,¹³ tajnik je bil Lj. Tomašić, odbornika pa M. Mrevlje in N. Črnja (HRDAPA-KKP, kut. 101, c. k. Kotarsko Poglavarstvo Pazin). Obenem so se dogovorili tudi, da bo organiziran prvi društveni izlet, in sicer v Roč (HRDAPA-KKP, kut. 101, Slavno kotarsko poglavarstvo u Pazinu). O tem izletu je pisalo tudi v Edinosti, in sicer v sklopu poročila o odpiranju Narodnega doma v Roču 1908. leta. Na proslavi je bil zabeležen prihod Slovenskega pevskega društva iz Trsta in “[...] izletniki “*planinskega društva*” iz Pazina, ki so iz Lupoglave napravili izlet na “*Črni grad*” (Edinost, 6. 11. 1906, Otvoritev narodnega doma v Roču, 2). Drugi izlet društva je bil obisk Žminja (Naša sloga, 8. 11. 1906, Istarsko planinsko društvo, 2).

Zadnje obvestilo o delovanju tega društva je iz januarja leta 1907, ko je bilo oznanjeno, da bo potekala prva skupščina v prostorih Narodnega doma v Pazinu, z dvema točkama dnevnega reda: 1. *Izveščje odbora*, 2. *Slučajnosti* (Naša sloga, 17. 1. 1907, Istarsko planinsko društvo, 3). Našli smo podatke, da je društvo delovalo tudi v letu 1910. V Planinskem vestniku je zabeleženo, da so imeli člani Istrske podružnice v Pazinu 5. marca 1910 skupščino. Na njej so ponovno izbrali Luko Broliha za predsednika, za tajnika je bil izvoljen Josip Motik-Sandar, za blagajnika pa Robert Premierstein (Planinski vestnik, št. 5., 1910, Občni zbor, 111). Možno je sklepati, da je društvo delovalo le kratek čas ali z zmanjšano aktivnostjo zaradi drugih planinskih društev, ki so bila aktivna v Pazinu. Že leta 1909 je bilo v Pazinu ustanovljeno drugo planinsko društvo z imenom *Società Escursionisti Istriani Monte Maggiore*, v njegovem statutu pa je pisalo, da je ustanovljeno zaradi spoznavanja Istre in njenih planinskih predelov ter da se ne bo ukvarjalo s političnim ali verskim delovanjem (IE, 2005, 597).

13 Luka Brolih je bil eden od slovenskih profesorjev, ki je dolgo (od leta 1902 do 1918) deloval na pazinski gimnaziji. Predaval je zemljepis, nemsčino in zgodovino. Pogosto je imel v šoli in izven nje še različna predavanja, s čimer je vplival na ohranjanje vseslovanske, hrvaške ali slovenske nacionalne identitete in kulture, predvsem v Pazinu. Za teme teh predavanj je izbiral posamezna dogajanja, za katera je menil, da bi lahko bila zanimiva za širši krog ljudi. Bil je aktiven v različnih istrskih društvih (Hammer, 1999a, 303).

V Pazinu je delovalo društvo pod imenom Katoliško podporno društvo "Obrana", ustanovljeno leta 1909 (Edinost, 17. 11. 1909, Novo društvo, 4). To je bilo eno od prvih katoliških društev, ki so bila sestavni del Hrvaškega katoliškega gibanja v Istri. Društvo je skrbelo za materialno in moralno pomoč hrvaškim in slovenskim katoliškim študentom (IE, 2005, 309), pod pogojem, da se po končanem študiju vrnejo v Istro. Vir prihodkov so bili denarni prispevki članov. Društvo je delovalo do začetka prve svetovne vojne, njegov prvi predsednik pa je bil L. Sloković, župnik v Sv. Petru u Šumi (HRDAPA-KKP, kut. 111, Katoliško podporno društvo "Obrana" in Pisino, Statutenbescheinigung, 1908). Drugih podatkov o delovanju društva nismo našli ne v novicah ne v arhivskih fondih. Zaradi slabe materialne osnove društvo ni pustilo opaznejših sledi. B. Milanović je zabeležil, da zaradi pomanjkanja denarja nihče, razen enega učenca, ni imel materialne podpore tega društva (Milanović, 1992, 34). Razlog za pomanjkanje denarja in slabo delovanje je treba iskati v dejstvu, da je v tistem času v Pazinu obstajalo več katoliških društev, v katera so bili včlanjeni isti člani. Velik pomen je društvo dajalo izgradnji dijaškega doma v Pazinu, ki ga je vodilo *Dačko pripomočno društvo* (prim. Štoković, 1999, 399–412; Čop, 1999, 79–136; Hammer, 1999b, 299–341; Kešac, 2009, 79–99).

Dve najpomembnejši društvi, ko gre za odpiranje čitalnic, knjižnic, različnih organizacij mladinskih društev, organiziranja tečajev in poučevanja, sta Hrvaško-slovensko akademsko katoliško ferialno društvo "Dobrila" in Hrvaško-slovensko akademsko ferialno društvo "Istra". Aktivnosti teh dveh društev je treba obravnavati skupaj in primerjati njuno delovanje. Obe sta bili združeni hrvaških in slovenskih študentov Istre. Ustanovljeni sta bili na isti dan, 22. avgusta 1908.¹⁴ Njun nastanek je bil posledica nesoglasja glede odredbe v statutu, po kateri naj bi delo oblikovanega društva temeljilo na katoliških načelih (Edinost, 30. 8. 1908, Ustanovni občni zbor, 2). I. Cukon je branil "*čist narodni temelj*" proti katoliškemu temelju, za katerega se je zavzemal S. Brajša. Po diskusiji, ki jo je spodbudil predlog S. Brajše, da se spremeni člen, v katerem se govori o namenu društva, je ob koncu seje 6 študentov odstopilo in še isti večer so ustanovili Hrvaško-slovensko katoliško akademsko ferialno društvo "Dobrila" za Istro, večina prisotnih pa je ustanovila Hrvaško-slovensko akademsko ferialno društvo "Istra" (Naša sloga, 27. 8. 1908, Ustanovna skupština hrv. slov. akad. ferijalnog društva za Istru, 2–3).

Od samega začetka se je med "Dobrilo" in "Istro" ustvarjal prepad, čeprav so si oboji prizadevali za odpiranje čitalnic (IE, 2005, 6). To rivalstvo prikazujejo tudi različni članki v novicah, prek katerih je prihajalo do medsebojnih obtoževanj. Tajnik društva "Dobrila" je odgovarjal na obtožbe v časopisih Edinost in Riječki novi list, pri tem pa sta bili izpostavljeni nacionalna in verska nota. Odgovor se zaključuje takole: "[...] *konflikt nije apsolutno nužan, ali da ćemo strogo nad njima paziti, kakav će biti njihov rad s vjerskog stanovišta, a oni nek nas prate u našem narodnostnom radu*" (Naša sloga, 24. 9. 1908, Izjava, 3). Konflikt je bil omenjen tudi v drugih objavah (Edinost, 8. 9. 1908,

14 V Naši slogi je besedilo o ustanovni seji hrvaško-slovenskega akademškega društva za Istro. V njem je predstavljen dogodek o ustanovitvi teh dveh društev 22. avgusta leta 1908. Po Istrski enciklopediji naj bi bilo *Hrvatsko-slovensko akademsko ferijalno društvo "Dobrila"* ustanovljeno 28. avgusta leta 1908 (Naša sloga, 27. 8. 1908, Ustanovna skupština hrv. slov. akad. ferijalnog društva za Istru, 2–3; IE, 2005, 6).

Akademično fer. društvo "Istra", 2; 20. 9. 1908, Iz akademiških krogov, 2; 30. 9. 1908, Protuizjava, 3). Iz časopisnih besedil in ohranjenega arhivskega gradiva se zdi, da je bilo društvo "Istra" dejavnejše od društva "Dobrila".

Hrvaško-slovensko akademsko ferijalno društvo "Istra" je bilo ustanovljeno in organizirano po zgledu Tržaškega slovenskega akademskega ferijalnega društva "Balkan" (Edinost, 24. 12. 1908, Tržaškim Hrvatom!, 2). Prvi predsednik tega društva je bil F. Sloković. Podpredsednik je bil J. Agneletto, tajnik I. Prudan, blagajnik M. Brnčić, odborniki D. Erman, T. Turato, E. Kajin, L. Lazarić, I. Frančetić, B. Mogorovič (Edinost, 2. 9. 1908, Ustanovni občni zbor, 1).

O aktivnosti društva se je pisalo v časopisu že od samega začetka njegovega delovanja. Kot enega glavnih ciljev delovanja društev se navaja "*snovanje ljudskih knjižnic*". Prek časopisov so od samega začetka delovanja iskala pomoč za uresničitev ciljev in donacije, bodisi v knjigah ali denarju (Edinost, 8. 9. 1908, 2). Z realizacijo svojih ciljev so začela hitro in že 22. 11. 1908 so v Štrpedu pri Buzetu ustanovila ljudsko čitalnico "*Izvorska vila*" (Edinost, 19. 11. 1908, Izjava, 4).

Hrvaško-slovensko akademsko ferijalno društvo "Istra" je v aprilu leta 1909 dobilo dovoljenje za svoje delovanje (HRDAPA-KKP, kut. 111, 9. 9. 1909), potrjena so bila tudi pravila, 8. aprila pa so na seji izvolili odbor (HRDAPA-KKP, kut. 111, 5. 4. 1909). Ponovno izbrani predsednik F. Sloković je prebral pravila, ki so bila enoglasno sprejeta (HRDAPA-KKP, kut. 111, Hrvatsko slovensko akademsko ferijalno društvo za Istru "Istra" in Mitterburg, Vereinsgründung, 1909). Nekaj mesecev kasneje je bila na Voloskem sklicana glavna skupščina društva,¹⁵ v avgustu pa je bil izbran nov odbor. Predsednik je ostal F. Sloković, za podpredsednika je bil izvoljen I. Sušan, tajnik je bil M. Kajin, blagajnik R. Stanger, knjižničar in arhivar S. Culja, odbornika sta bila I. Prudan in M. Ružić, revizorji pa J. Agneletto, J. Virant in M. Bokatić (HRDAPA-KKP, kut. 111, Zapisnik ustanovne skupščine hrv.-slov. ak. fr. društva "Istra" za Istru, 1909). Iz časopisnih vabil pa izvemo, da je imela skupščina tudi kulturni in ne samo društveni značaj (Edinost, 30. 7. 1909, Glavna skupščina akad. fer. društva "Istra", 3).

Hrvaško-slovensko akademsko ferijalno društvo "Istra" je delovalo med letoma 1908 in 1913. Poleg sestankov in skupščin so organizirali tudi različne zabave, denarni prispevki s teh zabav pa so bili namenjeni hrvaškim in slovenskim študentom. Med njegovimi cilji je bilo ustanavljanje knjižnic, ljudskih čitalnic, potujočih knjižnic, vse z namenom ohranjanja nacionalne zavesti, ohranjanje jezika in kulture ter izobraževanja istrskega, v prvi vrsti kmečkega prebivalstva. Njihovo delovanje pa so prepoznala tudi druga društva in različne institucije ter istrski akademski krogi, ki so to delovanje tudi podpirali. Tako se pogosto v dnevnem časopisju pojavljajo popisi donatorjev (Edinost, 4. 2. 1909, Zahvala, 3; 15. 5. 1909, Otvoritev ljudske knjižnice v Istri, 4; 19. 10. 1909, Za ljudske knjižnice v Istri, 4). To ni posebnost samo v letu 1909, temveč tudi v naslednjih letih njihovega delovanja. Javne zahvale, kjer so bile vedno še dodatno omenjene njihove

¹⁵ Tu je pomembno omeniti, da so na skupščino v Volosko prihajali iz različnih delov Istre. Iz južne, srednje in zahodne Istre so na primer prihajali peš od Lupoglava čez Učko ob spremljavi godbe (Edinost, 8. 8. 1909, 9).

potrebe (prošnje za denarne prispevke, dodatne knjige itn.) pa so bile zelo pomembne z več vidikov. Tako je zabeleženo, da se društvo “[...] obrača do vseh rodoljubov, ki jim je na srcu izobrazba naroda, da bi blagovolili doposlati kako knjigo ali kak denarni prispevek, da bo moglo društvo uspešno nadaljevati svoje delo na prosvetnem polju” (Edinost, 20. 4. 1909, Za ljudske knjižnice v Istri, 4). Prvič, posamezniki so dobili javno zahvalo za dobrodelnost in drugič, javno je bilo oznanjeno, kdo podpira delovanje društva. V času, ko so prav prek časopisnih objav pogosto polemizirali s Hrvaško-slovenskim katoliškim akademskim društvom “Dobrila” v Istri, je bilo pomembno prikazati, da so tudi ti aktivni in uspešni v doseganju svojih ciljev. Iz popisov donatorjev se zdi, da je istrska inteligenca odpiranje čitalnic doživljala kot pomemben dogodek.

Z zbranimi knjigami je društvu v letu 1909 uspelo ustanoviti ljudske knjižnice v Pazinu, Štrpedu, Boljuncu (Naša sloga, 22. 4. 1909, Za pučke knjižnice u Istri, 2), Dekanah, Lovranu in Marezigah.

V februarju leta 1909 so v pazinskem Narodnem domu organizirali koncert in zabavo ob odprtju *Pučke knjižnice* v Pazinu (Edinost, 2. 2. 1909, Nova ljudska knjižnica, 4). K organizaciji so pripomogli tudi profesorji s pazinske gimnazije, in sicer T. Novljan, A. Šantel, M. Zgrabljč in N. Žic, v predstavi pa je sodeloval tudi M. Brajša. Predsednik društva je imel otvoritveni govor, predavanje “*O narodnoj prosvjeti*” pa je izvedel F. Novljan. Nastopili so moški pevski zbor, tamburaški zbor in dramska sekcija.¹⁶

Knjižnico so 9. 5. 1909 odprli tudi v Boljuncu in ob tej priložnosti organizirali tudi zabavo (Edinost, 15. 5. 1909, Otvoritev ljudske knjižnice, 4) na Boljuncem polju pri J. Juretiću (HRDAPA-KKP, kut. 111, 5. 5. 1909). V Dekanah je bila knjižnica odprta 26. 9. 1909 v prostorih tamkajšnje čitalnice. Omaro zanjo je podarila občina, knjižničar pa je bil A. Mahnič. V Lovranu je bila knjižnica odprta 10. 10. v hiši Ilijašiča, ki je bil sicer po poklicu mizar, a je opravljal vlogo knjižničarja (Edinost, 19. 10. 1909, Za ljudske knjižnice v Istri, 4). Ustanovili so tudi knjižnico v Marezigah, in sicer 31. 10. 1909. Otvoritev je bila združena z zabavnim večerom (Edinost, 28. 10. 1909, V Marezigah, 4), ki ga je organiziralo Pevsko in bralno društvo “Svoboda” pri A. Babiću (Kramar, 1982, 167).

Zabeleženo je, da so v letu 1909 člani društva poleg ustanavljanja knjižnic organizirali zabave in predavanja na različne teme. Za ilustracijo lahko navedemo predavanja v Narodnem domu v Pazinu “[...] o narodnih in socialnih odnošajih našega naroda v Istri, 2) o sestavi kompetencij drž. zbora in 3) o svetovnih vprašanih človeka na početku XX. stoletja” (Edinost, 21. 1. 1909, Akad. fer. društvo “Istra” in njega predavanja, 4). V juniju 1909 so člani društva organizirali proslavo v čast Cirila in Metoda v pazinskem Narodnem domu (Edinost, 8. 7. 1909, Iz Pazina, 4); nastopali so mešani pevski zbor, tamburaški zbor, godalni sekstet in moški pevski zbor, na sporedu pa je bila tudi dramska

16 “*Raspored zabave*. 1.) Pozdrav predsednika akad. fer. društva “Istra”, 2.) *O narodnoj prosvjeti govori g. prof. Franjo Novljan*, 3.) Zajc: “*U boj, u boj*” pjeva muški zbor, 4.) *Na obali Save - valcer-udara tamburaški zbor*, 5.) XXX. solo, 6.) Hajdrih: *Morje adrijansko*. Pjeva muški zbor, 7.) Weber: *lovački zbor iz opere “Strijelac”*, 8.) M. Laginja: *Šilo za ognjilo. Šaloigra iz istarskog narodnog života. Ples*” (HRDAPA-KKP, kut. 111, 3. 2. 1909).

solo igra. V najavi koncerta ni omenjeno, da bi bili izvajalci člani drugih društev, zato lahko sklepamo, da sta v okviru Hrvaško-slovenskega akademskega ferialnega društva "Istra" delovali tudi glasbena in dramska sekcija (HRDAPA-KKP, kut. 111, 2. 7. 1909).

Člani društva so bili vključeni v vsakodnevna politična dogajanja. Tako so se vključili tudi v akcijo proti ustanavljanju univerze v Trstu in na tem sestanku so med drugim sprejeli naslednje zaključke "[...] 1. protestuje proti ustanovitvi italijanskega vseučilišta v Trstu; 2. zahteva popolno priznanje izpitov položenih na zagrebškem vseučilištu, v Avstriji ter ustanovitev slovenskega vseučilišta v Ljubljani; 3. zahteva, da se našemu hrvatsko-slovenskemu narodu v Istri in v Trstu dade ljudskih in srednjih šol, ki so temeljni pogoji ohranitvi in napredku našega naroda v teh krajih; 4. zahteva, da vlada v Istri in Dalmaciji podeljuje podpore slušateljem iz teh dežel tudi za obisk zagrebškega vseučilišta in da jih ne silijo v obiskovanje avstrijskih nemških vseučilišč" (Edinost, 7. 1. 1909, Akademično fer. društvo "Istra" in italijansko vseučilišče, 2). V septembru 1909 pa so v Zarečju v prostorih tamkajšnje šole organizirali javno predavanje z naslovom "O školi i moralnoj prosvjeti" sa tamburanjem i pjevanjem" (HRDAPA-KKP, kut. 111, 15. 9. 1909).

S podobnimi aktivnostmi so člani društva nadaljevali tudi v naslednjem letu. Njihova želja je bila še naprej ustanavljati ljudske knjižnice, vendar je velik problem predstavljalo pomanjkanje knjig in denarne pomoči. Zaradi tega so začeli razmišljati o ustanovitvi "potovalne ljudske knjižnice", za realizacijo te ideje pa so zaprosili tudi za nasvete (Edinost, 4. 2. 1910, Zahvala, 4). Potrditve, da je ta knjižnica dejansko začela delovati, ni bilo mogoče najti. Čeprav so člani društva načrtovali ustanavljanje potujoče knjižnice že meseca maja (Edinost, 20. 5. 1910, 4), so v drugi polovici leta 1909 le uspeli ustanoviti knjižnici v Rovinjskem selu in Kaštelirju. V Rovinjskem selu je bila knjižnica (ki je bila že sedma društvena) odprta 4. 9. 1909. Ob tej priložnosti je bila prirejena tudi zabava, F. Sloković pa je predaval o pomembnosti prosvete in ljudskih knjižnic. Njen knjižničar je bil tajnik Hrvaške čitalnice I. Podkrajac (Edinost, 10. 9. 1909, 3).

Poleg omenjenega je društvo nadaljevalo z rednimi dejavnostmi. Glavna skupščina je potekala 14. 8. 1910 v Pazinu, udeležilo se je je 60 dijakov. Poleg poročanja odbor-nikov je bil izvoljen nov upravni odbor (I. Prudan predsednik, S. Rodić podpredsednik, F. Klarić tajnik, I. Banovac blagajnik in odbornika A. Kalkura in M. Bokatić) (Edinost, 21. 8. 1910, Shod istrskih visokošolcev v Pazinu, 1).

Aktivnost društva v letu 1910 je bila zelo pestra, a se je zmanjšala v letu 1911. Iz poročila o skupščini, ki je bila avgusta, je videti, da sta bili od ustanovljenih knjižnic najaktivnejši knjižnici v Pazinu in Rovinjskem selu. Knjižničar v Dekanah pa je poudaril, da bi bilo mogoče bolje, če bi se knjižnica iz tega mesta preselila kam drugam in bila tako boljše izkoriščena.¹⁷ Izvoljen je bil tudi nov odbor, katerega predsednik je bil M. Kajin. Na skupščini je bilo tudi poudarjeno, da "[...] je društvo nazadovalo" (Edinost, 13. 8. 1911, Hrvatsko-slovensko istrsko dijaštvo, 1–2). Ta trditev je potrjena tudi ob pregledu njegovega delovanja v letu 1911, ki je bilo v primerjavi s prejšnjimi leti skromnejše.

¹⁷ Knjižnica iz Dekanov je bila kasneje preseljena v Spodnje Škofije (Edinost, 23. 9. 1913, Vesti iz Istre, 4).

V začetku leta 1912 je bila v Edinosti objavljena informacija o tem, da je društvo odprlo še tri knjižnice. To so bile knjižnice v Malem Brgradu, Sv. Mateju (danes Viškovo zraven Reke) in Klani. Prošnja za odpiranje teh knjižnic pa je bila sprejeta na skupščini v letu 1911. Društvo je imelo tudi tri *“analfabetske tečaje”* in sicer v Račicah, Danah in Roškem polju, vodili pa so jih tamkajšnji učitelji. V besedilu je še bilo poudarjeno, da *“[d]okler pa nedostaja sredstev, kakor tudi vnanje pomoči [...] je društvo onemogočeno z vspehom vršiti nalogo, ki si jo je nadelo”* (Edinost, 16. 1. 1912, Vesti iz Istre, 4). Iz poročil skupščine leta 1913 je razvidno, da je bilo delo članov društva aktivnejše na otokih. V Dobrinju so dijaki priredili štiri predavanja (od tega tri v Draguču ter poučni tečaj v Grimaldi), tri zabave za ljudstvo ter dva izleta za mlade. Ustanovljeni sta bili tudi dve knjižnici, ena v Kastvu in druga v Premanturi pri Pulju. Redna skupščina je bila v sredini avgusta v Narodnem domu v Pazinu, bil je izvoljen tudi nov odbor. Poleg tega je bilo v Hrvaško-slovensko akademično društvo *“Istra”* spremenjeno ime društva (Edinost, 27. 8. 1913, V. redna skupščina hrvatsko slovenskega akad. društva *“Istra”*, 4).

Zadnji podatek o delovanju tega društva pa je iz septembra leta 1913, ko so njegovi člani v Cerovlju organizirali sejo odbora in *“[...] pouzdani sestanek sa učiteljima iz okolice Cerovlja”* v prostorih Narodne čitalnice. Tema diskusije je bila *“O zajedničkom radu učitelja i akademičara na pučkoj prosvjeti”* (HRDAPA-KKP, kut. 122, 26. 9. 1913).

Opaziti je prizadevanja članov Hrvaško-slovenskega akademškega ferialnega društva *“Istra”* na področju ohranjanja nacionalne zavesti slovanskih narodov v Istri. Zaradi nepopolnih virov ni bilo mogoče pridobiti nekaterih relevantnih informacij, kot so število članov in njihova imena, razen tistih, ki so bili v upravnem odboru. Nekaj let je bil član upravnega odbora tudi J. Agneletto, za katerega se zdi, da je bil edini Slovenec v upravnem odboru Hrvaško-slovenskega akademškega ferialnega društva *“Istra”*. Če bi obstajal popis vseh članov, bi verjetno našli večje število Slovencev. Iz tu prikazanega delovanja je razvidno, da je bil cilj društva ustanavljanje čitalnic. Vodenje teh knjižnic so pogosto prevzemale nestrokovne osebe, ki so verjele v iste ideale kot vodstvo društva. Vprašanje je, ali so te knjižnice izpolnile namene in želje ustanoviteljev. Člani društva so organizirali tudi tečaje, kjer so se nepismene ljudi učili osnov branja. Člani društva so se torej zavedali, da same čitalnice brez poučevanja nimajo veliko učinka, zato so tudi organizirali predavanja in ljudske zabave, da bi na ta način privabili čim več ljudi. Iz zadnjih oglasov, ki jih je v časopisih vse manj, pa je razbrati, da se je društvo vse od samega začetka borilo s pomanjkanjem denarja in knjig. Vsekakor je bilo njihovo delo koristno, brez dodatnih konfliktov s podobnimi društvi na območju Istre pa bi verjetno še močnejše vplivalo na tiste, ki jim je bilo delovanje društva tudi namenjeno.

Podobne aktivnosti in dogajanja so organizirali tudi v društvu Hrvaško-slovensko katoliško akademsko ferialno društvo *“Dobrila”* za Istro. Eden od ciljev društva je bilo ustanavljanje in delovanje v smislu napredka kmečkih mladinskih društev v Istri (Milanović, 1992, 37). V času delovanja društva je bilo v Istri ustanovljeno 19 takih društev (Milanović, 1976, 13).

Glavno sejo je imelo društvo novembra leta 1908; njegov predsednik je bil S. Brajša, podpredsednik M. Glavić, tajnik A. Defar, revizorja A. Matanić in C. Brajša (HRDAPA-KKP, kut. 108, 22. 11. 1908). Vsi v upravnem odboru so bili študenti in so študirali na

Dunaju, le M. Glavić je študiral v Gorici. Število članov društva se je gibalo med 15 in 20 (IE, 2005, 6), kar je bilo malo, to pa je vplivalo tudi na manjšo aktivnost, o kateri priča obvestilo okrožnemu glavarstvu v Pazinu. Na glavni skupščini za leto 1909 je bil izvoljen nov odbor, manjši kot v letu pred tem. Za predsednika je bil izvoljen A. Defar, I. Ujčić je postal podpredsednik, tajnik pa S. Brajša (HRDAPA-KKP, kut. 111, 24. 8. 1909).

Na glavni skupščini društva v Marčani leta 1911 je bil za predsednika izvoljen J. Sironić. Istega leta je društvo v Trvižu ustanovilo združenje *Seljačka sloga* s pomočjo župnika iz Trviža. Na podlagi tega podatka lahko sklepamo, da se je tudi omenjeno društvo trudilo razvijati nacionalno zavest, tako kot so trdili sami, da “[...] vjera u Boga i seljačka sloga donijeti će [...] izgradnji bolje budućnosti hrv. naroda u Istri, jer – na mladeži ostaje svijet” (Naša sloga, 14. 12. 1911, Jedan uspjeh akad. prosvj. društva “Dobriće”, 2). V šolskem letu 1912/13 je bil predsednik društva bogoslovec B. Milanović (IE, 2005, 6). V svojih spominih piše o proslavi v Tinjanu ob stoti obletnici rojstva škofa Dobriće. Zabeleženo je, da je društvo dalo na rojstno hišo postaviti ploščo (Milanović, 1992, 38).

V avgustu leta 1913 so imeli svojo glavno skupščino v Pazinu (HRDAPA-KKP, kut. 122, 14. 8. 1911). Dopis, ki je bil poslan c. kr. okrožnemu glavarstvu, pa ni vseboval dnevnega reda. Sklepamo lahko, da se je govorilo o tečaju, ki ga je organiziralo društvo za 40 fantov. Program tega tečaja je prikazan v Tabeli 1.

Iz tabele je razvidno, da so bili zajeti vsi segmenti vprašanj, od zakonodajno-pravnih, organizacijskih, zabavnih, poučnih, gospodarskih, do vloge mladinskih društev v kulturno-prosvetnem in političnem življenju Istre. Pridobljeno znanje naj bi mladi ljudje uresničevali v praksi v svojih vaseh, vse to s ciljem, da bi istrski kmet postal zgleden katolik, rodoljub in dober gospodar (Trogrlič, 2002, 365). Med spomini na ta tečaj je B. Milanović zabeležil: “Tada smo imali pred očima visok cilj: udružiti u mladenačkim društvima u vrijeme od nekoliko godina do 3000 mladića i odgojiti tako vojsku za kulturni i gospodarski preporod Istre” (Milanović, 1992, 39).

V septembru istega leta je imelo društvo izredno skupščino, na kateri je bil izvoljen nov odbor. Tako je bil za predsednika izbran V. Gortan, za podpredsednika A. Gabrovšek, za tajnika I. Dukić, za blagajnika I. Variola, za knjižničarja O. Pavlinić, za odbornika P. Pavlinić in V. Sironić, za revizorja pa J. Kocijan in B. Milanović (HRDAPA-KKP, kut. 122, 16. 10. 1913). V oktobru leta 1913 je društvo spreminjalo svoja pravila. Nova pravila je poslalo okrožnemu glavarstvu v Pazin, ki jih je potrdilo (HRDAPA-KKP, kut. 122, Hrvatsko-slovensko katoličko akademsko prosvjetno društvo “Dobrila” in Mitterburg, Vereinebildung, 1913). Med razlogi za to je bilo navedeno, da se časi spreminjajo in da je za lažje delovanje društva treba spremeniti tudi njegova pravila (HRDAPA-KKP, kut. 122, 16. avgust 1913). Društvo je delovalo do začetka prve svetovne vojne (IE, 2005, 6).

V upravnem odboru omenjenega društva ni bilo Slovencev. V glavnem so bili v njem študentje, ki so delovali tudi na Dunaju. Vsekakor pa je društvo delovalo neposredno tudi pri ohranjanju slovenskega jezika in kulture na Istrskem polotoku. Poleti so obiskovali istrska mesta, imeli stike z župniki, organizirali so predavanja in pomagali pri ustanavljanju in usmeritvi dela katoliških mladinskih društev. Na nacionalno-verske značilnosti je nakazovala sama obrednost ustanavljanja novega društva. Pozdravni nagovor je imel

Tabela 1: Podatki o tečaju Hrvaško-slovenskega akademskega ferialnega društva "Dobrila" (HRDAPA-KKP, kut. 122, 16. 8. 1911).

Table 1: Information about the course of the Croatian-Slovenian academic ferial association "Dobrila" (HRDAPA-KKP, kut. 122, 16. 8. 1911).

Program tečaja za mlad. društva				
Dan	Ura	Predavatelj	Predmet	Okvirna tema
18. VIII. Ponedeljek	8.		<i>Sv. Misa</i>	
	9.	<i>Predsjednik</i>	<i>Otvorenje</i>	
	9.30	Josip Bačić, prof.	<i>Organizacija</i>	<i>Dojam, jakost, potreba, vrsti org.</i>
	10.	Dr. Čiro Brajša	<i>Društveni zakon</i>	<i>Postupanje prema oblastima</i>
	11.–12.		<i>Pregledovanje</i>	<i>Mjesta</i>
	15.	Janez Kalan	<i>Alkoholizam</i>	<i>(Možda sa skioptikonom)</i>
	16.–19.	F. Trampuž	<i>Razumno gosp.stvo</i>	<i>Izlet na uzorno gospodarstvo</i>
19. VIII. Torek	8.	Prof. I. Butković	<i>Prosvjetni rad u mlad. društ.</i>	<i>Predavanja, čitanja, novine...</i>
	9.	Vj. Gortan, pravnik	<i>Knjigovodstvo</i>	<i>Knjige tajnika, blag. pred... vođenje</i>
	10.	Lj. Šp.....	<i>Tiskara</i>	<i>Pregledavanje i tumačenje</i>
	11.	Aćim Pilat	<i>Štampa</i>	<i>O štampi uopće i kod nas napose</i>
	15.	Šime Picinić	<i>Zabavni rad u ml. društvima</i>	<i>Izleti, pjevanje, zabave, igra</i>
	16.–19.	Tomašić, učitelj	<i>Pčelarstvo</i>	<i>Uz prakt. pokazivanje na uzor. gospod.</i>
20. VIII. Sreda	8.	Dr. A. Gržinić	<i>Higijena</i>	<i>Izvor bolesti, čuvanje zdravlja, prva pomoć</i>
	9.	J. Grašić	<i>Mladenačka dr. i istrijanska politika</i>	<i>Talijani i mi, liberali i mi, ml. dr. i politika</i>
	10.		<i>Odmor</i>	<i>Možda pregledavanje čega</i>
	11.	Dr. Krck	<i>Zadružništvo</i>	<i>Zadruga, rajfajzenarke, posujilnice uz osobiti obzir na naše prilike.</i>
	15.	Vj. Gortan	<i>Društveni sastanak</i>	<i>Skupštine, sjednice, sijela, vođenje, rad.</i>
	16.	O. Pavlinić	<i>Naš kat. Pokret</i>	<i>Naš narod jednom i sada, početak, razvoj i stanje pokreta.</i>
	17.–19.		<i>Pregledava se gimnazija</i>	<i>(kabineti), zajednička večera, odlazak.</i>

župnik, ki je govoril o verskem temelju društva, vas je bila okrašena z različnimi zastavami. V takih društvih so organizirali predvsem tečaje za nepismene, socialno-gospodarska predavanja, zabave, širili katoliški tisk itn. To prikazuje tudi 3-dnevni tečaj za vzgojo vodij mladinskih društev v Narodnem domu v Pazinu.

Društvi je mogoče v njunem delovanju primerjati; nastali sta iz enake pobude in z istimi nameni. Vodstvom enega in drugega se ni uspelo dogovoriti glede načel delovanja,

zato sta delovali neodvisno eno od drugega. Ko z distanco pogledamo na njuno delovanje in situacijo, bi lahko sklepali, da bi njuni napor pustili večje sledi, če bi delovali kot eno društvo. Hrvaško-slovensko akademsko ferialno društvo "Istra" je bilo aktivnejše kot Hrvaško-slovensko katoliško akademsko ferialno društvo "Dobrila"; razloge za to je treba iskati v strukturi članov prvega, ki so bili starejši, z več izkušnjami in z večjo avtoriteto. V katoliškem društvu so bili v glavnem študentje, ki so imeli svoje obveznosti na Dunaju ali v drugih mestih, kjer so študirali, zato niso bili ves čas prisotni v Istri.

Vsa tu omenjena društva imajo nekatere svojevrstne značilnosti, ki so bile pogojene s posebnostmi prostora, v katerem so ta društva nastala; šlo je namreč za kontekst narodnostnega prebujanja istrskega prebivalstva. Nekateri avtorji trdijo, da se je samo med leti 1911 in 1913 ustanovilo vsaj 19 hrvaških katoliških mladinskih društev. Sem niso všteta društva, ki niso nastala na katoliških načelih. Ta porast društev pa ni vedno pozitivno vplivala na celotno situacijo. Kot je potrdil B. Milanović: *"Tada je bilo po državnim zakonima lako osnovati društvo. Trebalo je kotarskoj političkoj oblasti naprije prijaviti ustanovnu skupštinu tri dana unaprijed, a poslije joj poslati pravila. Kada je vlast potvrdila pravila, ili ako se u vrijeme od mjesec dana nije usprotivila, smatralo se to društvo zakonito ustanovljenim"* (Milanović, 1992, 31–32).

Tako so imela vsa ustanovljena društva podobna pravila in tudi njihovi nameni so bili pogosto enaki. Pogosto so bili člani upravnih odborov in predavatelji iste osebe, ki so delovale v različnih društvih. Zaradi veliko obveznosti verjetno niso uspeli v vseh društvih delovati z enako intenzivnostjo, kot bi si želeli. To je velikokrat pripeljalo do iztrošenosti in tako so nekatera društva aktivno delovala le nekaj let. Na relativno majhnem geografskem območju je nastalo veliko društev, kar je vplivalo tudi na samo učinkovitost le-teh. Prav zaradi tako velikega števila je bilo medsebojno nerazumevanje močnejše, saj so člani podobnih društev drug na drugega gledali kot na tekmece; namesto da bi nastopali s skupnimi močmi, so pogosto škodovali drug drugemu in na ta način tudi istrskemu prebivalstvu, zaradi katerega so pravzaprav začeli delovati.

Realni in objektivni prikaz njihovega delovanja je močno odvisen od virov podatkov. Pridobljeni arhivski dokumenti prikazujejo raznolike aktivnosti, vendar pa se iz njih ne da razbrati realne situacije na terenu, kot so npr. število udeležencev posameznega javnega shoda ali reakcije prebivalcev na akcije članov določenega društva. Tudi iz tiskanih medijev so samo delno razvidne aktivnosti društva. Težavo predstavlja tudi politični entuziazem urednikov in dopisnikov, v tem primeru Naše sloge in Edinosti, saj so imela besedila pogosto tudi afirmativno vlogo v predstavitvi različnih dogodkov. Pogosto je bilo v pravilih društev izrecno zabeleženo, da bodo vse informacije in dogodke oglaševali v Naši slogi in Edinosti. Vprašanje je, ali so to tudi res počeli ali so uporabljali še druge načine informiranja (letaki ipd.).

Na območju Istre je bilo ustanavljanje različnih društev kot oblika samoorganizacije odgovor na germanizacijo in kasneje italijanizacijo. Ta društva so pripomogla tudi k izobrazbi ruralnega prebivalstva. Po prvi svetovni vojni, ko je Istra spadala pod Kraljevino Italijo, so bila ustanovljena še nekatera nova društva, ki so delovala vse do leta 1927, ko so bila vsa slovanska društva prepovedana. Nekatera od njih so se po drugi svetovni vojni obnovila, takrat pa so imela že bolj razvito kulturniško dimenzijo. Težila so k

ohranjanju kulture določene geografske regije, k oživljanju mesta ter tudi k ozaveščanju prebivalstva o pomenu izobrazbe. Podobna situacija kot v obmejnem območju v hrvaški Istri je bila tudi v obmejnem območju kvarnerskega zaledja.

Iz prikaza dela slovensko-hrvaških društev, ki so imela svoje središče v Pazinu in so delovala na območju celotnega Istrskega polotoka, je razviden njihov pomen, kljub pogosti konfliktnosti in nesoglasjem. Društva so namreč delovala pri ohranjanju nacionalne zavesti na različne načine. Ustanavljala so knjižnice, organizirala različne tečaje za mlade ljudi, podpirala študente pri študiju in skušala vplivati na njihovo vrnitev v Istro, saj so se zavedala, da so šolani in učeni ljudje nujno potrebni za izboljšanje življenjske ravni (slovenskega/hrvaškega/italijanskega) človeka.

THE ACTIVITIES OF THE SLOVENIAN-CROATIAN SOCIETIES IN PAZIN

Barbara RIMAN

Institute for Ethnic Studies, Erjavčeva 26, 1000 Ljubljana, Slovenia

e-mail: barbara.riman@gmail.com

SUMMARY

This paper deals with the operations of the Slovenian-Croatian societies in Pazin, up to the First World War. What was typical of these societies is that they had both a Slovenian and a Croatian name and that they played a significant role in the preservation of Croatian and Slovenian cultural identity in the entire Istrian peninsula. In addition to the cultural dimension of their activities, these societies often exerted a strong political influence. Both the cultural and political dimensions of the societies were shaped by some of the most important historical figures in Istrian history – the so-called Slovenian and Croatian national awakens.

*Using primary and secondary sources, the paper examines the activities of the following societies: *Politično društvo za Hrvate in Slovence v Istri* (Political Society of Croats and Slovenes in Istria), *Hrvatsko-slovensko katoličko društvo "Dobrila"* (Croatian-Slovenian Catholic Society Dobrila), *Hrvatsko-slovensko akademsko ferijalno društvo "Istra"* (Croatian-Slovenian Academic and Vacation Society "Istra"), *Katoliško podporno društvo "Obrana"* (Croatian-Slovenian Catholic Society Obrana) and *Istarsko planinarsko društvo* (Istrian Hiking Society). Upon an examination of the activities of these societies, it becomes clear that they were founded during a period when these types of societies and associations were appearing throughout the Istrian peninsula in great numbers. Their active members and founders were often involved in the activities of other, similar societies, which had an impact on the intensity of their activities as well as their longevity.*

All the societies mentioned in this study were extremely active in their beginnings, but their activities slowly tapered off, until they eventually stopped. This was a consequence of their active members and founders being involved in various activities in other societies. Different societies often had the same mission or purpose and instead of acting

in unison, they often stood in each other's way, which lead to misunderstandings. The societies presented in this paper, which were active on the Istrian peninsula, had many shortcomings. Nevertheless, because of the impact they had on the Istrian people, especially the youth, they represent an important chapter in the history of Istria.

Key words: Istria, Slovenes, Croats, societies, 19th and 20th centuries

VIRI IN LITERATURA

AST-IRL – Archivio di stato di Trieste (ast), I. R. Lugotenenza del Litorale (IRL).

Edinost. Trst, Ivan Dolinar, 1876–1928.

HRDAPA-KKP – Hrvatski državni arhiv u Pazinu (HRDAPA), Kotarski kapetanat u Pazinu (KKP).

Naša sloga. Trst, A. Karabaić, 1870–1915.

Bratulić, V. (1969): Političke stranke u Istri za vrijeme narodnog preporoda. V: Hrvatski narodni preporod u Dalmaciji i Istri. Zagreb, Matica Hrvatska, 280–334.

Čop, M. (1999): Carsko-kraljevska velika državna gimnazija u Pazinu od 1899 do 1918 godine. V: Šiklić, J.: Hrvatska gimnazija u Pazinu. Pazin, Gimnazija i strukovna škola Jurja Dobrile, 79–136.

Darovec, D. (1997): Pregled istarske povijesti. Pula, C.A.S.H.

Darovec, D. (ur.) (1999): Josip Agneletto – slovenski kulturnik in politik v Istri in Trstu. Koper, Zgodovinsko društvo za južno Primorsko – Znanstveno raziskovalno središče Republike Slovenije.

Darovec, D. (2008): Kratka zgodovina Istre. Koper, Univerza na Primorskem Znanstveno-raziskovalno središče – Založba Annales.

Dobrnić, B. (1996): Čitaonički i knjižnični pokret u Hrvatskoj u 19. i 20. stoljeću: zbornik radova sa znanstvenog skupa. Pula, Sveučilišna knjižnica.

Dukovski, D. (2004): Istra, kratka povijest dugog trajanja, od prvih naseobina do danas. Pula, Istrarski ogranak Društva hrvatskih književnika.

EJ (1980): Enciklopedija Jugoslavije. Vol. 4. Zagreb, Jugoslavenski leksikografski zavod.

Hammer, M. (1999a): Članovi uprave Hrvatske čitaonice i drugih hrvatskih društava u Pazinu na kraju 19. i početkom 20. stoljeća. V: Tončinić, F.: Spomen-knjiga Hrvatske gimnazije u Pazinu: 1899.-1969.-1999., 299–316.

Hammer, M. (1999b): Društveni rad profesora u Pazinu. V: Šiklić, J.: Hrvatska gimnazija u Pazinu. Pazin, Gimnazija i strukovna škola Jurja Dobrile, 299–341.

IE (2005): Istarska enciklopedija. Zagreb, Leksikografski zavod Miroslav Krleža.

Juričić-Čargo, D. (1999): Slovenci na Hrvatskoj gimnaziji u Pazinu od 1899. do 1918. godine. V: Šiklić, J.: Hrvatska gimnazija u Pazinu. Pazin, Gimnazija i strukovna škola Jurja Dobrile, 367–382.

- Kešac, G. (2009):** Društveni okvir izgradnji konviktra (Đačkog doma) za učenike Hrvatske gimnazije u Pazinu na početku 20. stoljeća. *Problemi sjevernog Jadrana*, 9, 79–99.
- Klarić, Ž. (2001):** Političko društvo za Hrvate i Slovence u Istri. *Istarska Danica*, 84–89.
- Klen, D. (1955):** Neki dokumenti o svećenstvu Istre. Zagreb.
- Kramar, J. (1982):** Marezige. Trdnjava slovenstva v Istri. Trst, Založba Lipa.
- Kramar, J. (1991):** Narodna prebujna istrskih Slovencev. Koper – Trst, Lipa – Založništvo tržaškega tiska.
- Kržišnik-Bukić, V. (1995):** O narodnostnem in kulturnem samoorganiziranju Slovencev na Hrvaškem v 20. stoletju. V: Kržišnik-Bukić, V.: *Slovinci v Hrvaški*. Ljubljana, Inštitut za narodnostna vprašanja, 133–188.
- Labinjan, G., Ujčić, T. (1973):** Spomen-knjiga gimnazije u Pazinu 1899–1969. Pazin, Gimnazija “Otokar Keršovani”.
- Marušić, T. (2001):** Šest znamenitih tržaških odvjetnikov in politikov. *Odvjetnik: glasilo Odvjetniške zbornice Slovenije*, 5, 36–40.
- Milanović, B. (1971):** Hrvatska i Istra jedno su! V: *Istarska Danica*. Zagreb – Pazin, Kršćanska sadašnjost, 34–45.
- Milanović, B. (1976):** Moje uspomene. Istarsko književno društvo sv. Ćirila i Metoda u Pazinu. Pazin, Kršćanska sadašnjost u Zagrebu.
- Milanović, B. (1992):** Istra u dvadesetom stoljeću. Knjiga 1. Pazin, Istarsko književno društvo „Juraj Dobrila“.
- Mirković, M. (1969):** O smislu i sadržaju narodnog preporoda u Istri. V: Ravlić, J.: *Hrvatski narodni preporod u Dalmaciji i Istri*. Zagreb, Matica Hrvatska, 283–285.
- PSBL (1981):** Primorski slovenski biografski leksikon. Vol. 6. Gorica, Goriška Mohorjeva društva, 473–474.
- Riman, B. (2010):** Doseljavanje slovenskog stanovništva s današnjeg prostora Republike Slovenije u Pulu do 1918. godine. *Razprave in gradivo*, 64, 68–85.
- Sironić, V. (1975):** Dr. Vjekoslav Gortan. V: *Istarska danica*, Istarsko književno društvo sv. Ćirila i Metoda, Pula, 71–74.
- Strčić, P. (1999):** Deset značajki povijesti Istre s Pazinom u drugoj polovici 19. i u prvoj polovici 20. stoljeća. V: Šiklić, J.: *Hrvatska gimnazija u Pazinu*. Pazin, Gimnazija i strukovna škola Jurja Dobrile, 13–40.
- Štoković, A. (1999):** Đačko pripomoćno društvo. Najbitnija udruga pri ustrojavanju Hrvatske gimnazije u Pazinu. V: Šiklić, J.: *Hrvatska gimnazija u Pazinu*. Pazin, Gimnazija i strukovna škola Jurja Dobrile, 399–412.
- Trogrlić, S. (1997):** Političke stranke u Istri za vrijeme narodnog preporoda (1907.–1914.). *Nova Istra*, 3, 193–200.
- Trogrlić, S. (2002):** Vjersko i nacionalno u hrvatskom i talijanskom katoličkom pokretu. V: Matijević, Z.: *Hrvatski katolički pokret: zbornik radova*. Zagreb, Kršćanska sadašnjost, 359–371.
- Žitko, S. (2002):** Slovensko-hrvaški politični odnosi v Istri v času ustavne dobe 1861–1914. *Annales*, 12, 29–50.